
Kónya Péter:

Szlovák református gyülekezetek a Tiszáninneni esperességekben¹

Abstract: Slovak Reformed congregations in the Tisza region

An interesting feature of the spread of the Helvetic movement in Upper Hungary during the Reformation century is that the Calvinist movement was massively adopted not by the Hungarian, but rather by the Slovak population. Thus, one of the results of the Reformation was the establishment of a few dozen Slovak Reformed congregations in the Tisza inland dioceses, especially in the dioceses of Ungi, Zempléni, Abaúji and, briefly, Sárosi. The largest number of Slovak Reformed congregations was in the diocese of Ungi, in Zemplén and Ung counties. A part of them survived the Counter-Reformation period and formed into an accepted Reformed congregation after the Edict of the Tolerance. This study presents a short history of these Slovakian Reformed congregations.

Keywords: reformation, diocese of Abaúj, diocese of Abaúj, diocese of Zemplén, diocese of Ungi, diocese of Ungi, diocese of Zemplén, Slovak congregations, Upper-Hungary, helvetic direction

Bevezetés

A reformáció századában a helvét irány terjedésének egy érdekessége Felső-Magyarországon, hogy a kálvini irányzat elfogadása tömegesen nem a magyar, hanem inkább a szlovák lakosság körében történt meg. Így a reformáció egyik eredménye néhány tucat szlovák református gyülekezet lett a tiszáninneni esperességekben, főleg az Ungi-, a Zempléni-, az Abaúji- és rövid időszakban a Sárosi egyházmegyében. A legtöbb szlovák református gyülekezet az Ungi egyházmegyében létezett, Zemplén és Ung vármegye területén. Egy részük túlélte az ellenreformáció időszakát és a Türelmi rendelet

¹ A Molnár János Emlékkonferencián elhangzott előadás a KÓNYA Annamária-KÓNYA Péter: Szlovák reformátusok a XVI-XVII. században. Hernád Kiadó, Sárospatak, 2013. megjelent kötet „Szlovák reformátusok a Tiszáninneni kerületben” fejezete felhasználásával készült, s ezen tanulmány is a hivatkozott publikáción alapul.

után elfogadott református gyülekezetté formálódott. A tanulmány ezekről a szlovák református gyülekezetekről szól.

Szlovák református gyülekezetek az ellenreformáció előtt

A 17. század első felében a három (ill. négy) tiszáninneni esperességben biztosan sokkal több szlovák református gyülekezet létezett, mint ma, de hozzá kell tennünk, hogy azokból az időből a települések etnikai összetételét nem lehet teljes pontossággal rekonstruálni.² Az abaúji esperességben a szlovák, illetve a szlovák-magyar népesség, hat református gyülekezetben és azok filiáiban létezett: Pethőszinye (f. Bőd, Alsó- és Felsőkemence, Györgyi és Füzernádaska), Rozgony (f. Benyék), Tárcavajkóc (f. Királynépe és Abaújháraszti), Felsőolcsvár (f. Rás), Beszter (f. Izdoba, Lengyelfalva) és Kassaújfalu. A felsoroltakon kívül működtek még szlovák, ill. szlovák-magyar református gyülekezetek a többi falvakban is, amelyek valamilyen okból nem szerepeltek a legrégebbi egyházlátogatásokban. De református gyülekezet volt az alábbi településeken: Gecse, Boksa, Ósvacsákány, Györke, Ósva, Regete és Ruszka.

Az ungi esperességben szlovák, illetve etnikailag vegyes református gyülekezetek, Ung vármegye területén ezekben a falvakban léteztek: Nagyszeretva (f. Kisszeretva, Pályin, Kráska), Szobránc (f. Revisce, Ruszkóc, Jeszenő), Hanajna (f. Sárosrevisce, Józsa) a Vinna (f. Tarna, Kaluzsa, Kuszin, Klokocsó), Zemplén vármegye területén: Budka (f. Szelepka, Dubróka, Kamonya), Nagymihály (f. Lasztomér, Mocsár, Topolyán, Petróc, Csecsehó, Kisverbóc, Nagy-zalacka, Kiszalacka, Sztrajnyán és Gézsény), Sztára (f. Krivostyán, Oreszka, Nátafalva, Sztankóc), talán Alsókörtvélyes (f. Rákóc, Leszna), Zemplénmátyás (f. Tavarna) és Zsalobina (f. Jeszenőc, Pet-

² Az egyes községek etnikai struktúrája a 17. században eltért a következő században kialakult helyzettől, főleg az etnikai határok területén a magyar lakosság megtalálható volt északibb területeken. A szatmári béke után a magyar és szlovák-magyar lakosság délebbre húzódott és helyére a szlovák, illetve ruszin lakosság települt be. Ekkor szűntek meg a nyelvi szigetek is, pl. Sáros vármegyében.

róc).³ A felsoroltakon kívül viszont Ung vármegye területén a 17. században több más, a legrégebbi egyházlátogatásokkor még nem létező, vagy valamilyen okból nem említett szlovák, ill. magyar-szlovák gyülekezetek is működtek, úgymint: Lakárd, Pinkóc, Jenke, Zahar, Viszoka, Szenna, Kolibabóc, Németporuba, Vámoslucska, Karcsva, Nagyribnyice, Kisribnyice, Baskóc, Sárosremete, Zavatka, Ubrizs, Vajnatina, Kereszt, Prekopa vagy Koromlya.⁴

Ebben az időszakban nagy valószínűséggel szlovák lakosság élt azokban a falvakban, amelyeket a vizitátorok ruszinnek neveztek: Szerelmes (f. Alsó- és Felsőladiskóc, Koskóc, Hankóc, Dedasóc, Jablonya, Tótkriva), Göröginye (f. Tótvolova, Karna, Vitezóc, Szopkóc, Baskóc), Jankóc (f. Giróc, Gyapalóc, Lukásóc, Alsószitnice, Felsőszitnice, Pakasztó, Hrubó, Csernyina, Oroszpetróc), Mogyorósfalu (f. Topolyóka, Hegedűsfalva, Stefanóc), Izbugyahosszúmező (Ibugyahrabóc, Jablonya, Alsózbojna, Izbugyabresztó) és Udva (f. Rovna, Velyopolya, Agyidóc, Papina, Felsőkörtvélyes).⁵ Bizonyosan szlovák lehetett Ungvár leányegyháza, Huszák. Hasonlóan szlovák református hívők éltek a 17. század második feléig a pazdicsi anyagyházban és leányházaiiban (Sámogy, Krasznóc, Mocsár, Szuha, Lask).⁶

A zempléni esperesség területén szlovák reformátusok ezekben a gyülekezetekben éltek: Kozma (f. Kolbása), Szilvásújfalú, Kisazar (f. Nagyazar), Magyarizsép (f. Cselej), Tőketerebes (f. Parics, Magyaruszka, Hardicsa), Miglész, Gálszécs (f. Kohány, Gerenda, Dargó, Bacskó, Kereplye, Sztankóc, Visnyó, Zebegnyó, Kincses, Albin, Techna, Parnó), Szécspolyánka és Varanó.⁷

Ezek az anya- és leányegyházakon kívül, melyek a legrégebbi időkből, a 16. század végéről és 17. század elejéről származnak, egy-

³ Ennek a három gyülekezetnek egy része bizonyosan lutheránus volt.

⁴ Adatok az Egri egyházmegye történelméhez. Ed. LESKÓ, József. Eger 1907, 305.

⁵ DIENES, Dénes (ed.): *Református egyház-látogatási jegyzőkönyvek 16–17. század*. Budapest: Osiris kiadó 2001.

⁶ HÖRK, József: *A Sáros-zempléni ev. esperesség története*. Kassa 1885, 353–354.

⁷ DIENES, Dénes (ed.): *Református egyház-látogatási jegyzőkönyvek 16–17. század....*

házlátogatási jegyzőkönyvekben vannak feltüntetve, hogy szlovák református gyülekezetek más falvakban is léteztek: Nagydomása,⁸ Bánóc, Bező, Málca, Füzessér és Lucska.⁹ Bizonyára szlovák reformátusok éltek a homonnai egyházközségben és annak leányegházaiban is a 17. század első feléig. Ilyenek voltak bizonyosan azok a református gyülekezetek is, amelyek csak a 17. század elején említettek:¹⁰ Modra (1626)¹¹, Szinna (1601, 1604)¹², Círókahosszúmező (1601)¹³, Nagykemence (1599, 1628)¹⁴, vagy Izbugyabéla (1607).¹⁵ Szlovák volt az összes (vagy majdnem az összes), több mint 25 sárosi református gyülekezet: Szentmihály, Ásgút, Kende, Alsósebes, Ternye, Komlóskeresztes, Szentpéter, Tótselymes, Tölgyszék, Szedikart, Deméte, Somos, Balpataka, Budamér, Kapy, Somosújfalú, Lapispatak, Sóvár, Finta, Csselfalu és Nagysáros Mocsarmány, Eperjesenyicke, Nagyszilvás, Komlós más leányegházakkal.¹⁶ Természetesen szlovák hívek lakták (a magyar nemesek mellett) a két szépsi református gyülekezetet is Márkusfalván és Batizfalván.

Igy összesen, a 17. század első felének folyamán, a mai Kelet-Szlovákia területén több mint 150 szlovák református gyülekezet létezett. Ha meggondoljuk, hogy egy részüket (a nyelvhatar visz-

⁸ Egyes adatok szerint a faluban evangélikusok laktak.

⁹ KIRÁLY, Péter: *A kelet-szlovák nyelvjárás nyomtatott emlékei*. Budapest: Akadémiai kiadó, 1953, 29–30.

¹⁰ Tehát még nem voltak bejegyezve a legrégebbi ungi esperesség egyházlátogatási jegyzőkönyveiben.

¹¹ ZOVÁNYI, Jenő: *Protestáns lelkészek nyugtatványai régi tizedjegyzékek mellett*. In: Magyar protestáns egyháztörténeti adattár. Budapest : Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, 1928, 130.

¹² ULICHŇÝ, Ferdinand: *Reformácia v Zemplínskej stolici v 16. až 18. storočí*. In: *Reformácia na východnom Slovensku v 16. až 18. storočí*. ACEP II. Eds. Kónya, Peter – Matlovič, René. Prešov: Biskupský úrad Východného dištriktu ECAV 1998, 29.

¹³ Ibidem, 113.

¹⁴ ZOVÁNYI, Jenő: *Protestáns lelkészek nyugtatványai*,

¹⁵ Ibidem, 126.

¹⁶ Az is valószínű, hogy egyes gyülekezeteket csak a földesurak és azok háztartásainak lakói alkották.

szaszorítása előtt) magyarok és ruszinok és más, ténylegesen evangélikusok lakták, a rekatolizáció kezdete előtt, a 17. század első felében legalább 100-120 református gyülekezetben élhettek szlovákok a mai Kelet-Szlovákia területén.

Ez a szám már a rekatolizáció ideje alatt, a 17. század utolsó harmadában jelentősen csökkent. Arról a hiányosan megmaradt egyházlátogatási jegyzőkönyvek mellett az egri egyházmegye 17. századvégi templomösszeírása (amely azonban szintén hiányos és pontatlan) számol be. Adatai szerint a 17. század utolsó éveiben református templomok a következő szlovák (vagy valószínűleg szlovák) falvakban léteztek: Abaúj vármegyében Lengyelfalva, Vajkóc, Gecse, Boksa és Olcsvár, Zemplén vármegyében Vécse, Magyarizsép, Lasztóc, Kazsu, Gercsely, Miglész, Kis- és Nagyazar, Alsókörtvélyes, Kemence (Abaúj), Gatály, Kirsuszka, Málca és Bacskó, Sáros vármegyében Haraszi (Abaúj), Senyék, Somos, Abos és Ung vármegyében Lakárd, Pinkóc, Zahar, Szenna, Pályin, Zebegnyő, Nagyszeretva, Kisszeretva, Viszoka, Kolibabóc, Németporuba, Vámoslucska, Kisverbóc, Sztrajnyán, Kiszalacka, Nagyzalacka, és Vinna.¹⁷ Néhány Ung vármegyei szlovák faluban közösen éltek a reformátusok a görög-katolikusokkal, ill. közösen használták a templomot Jenkén, Karcsaván, Nagyribnyicén, Kisribnyicén, Baszócon, Sárosremetén, Zavatkán, Hanajmán, Ubrizsen, Jeszenőn, Szobráncon, Vajnatinán, Kereszten, Prekopán és Koromlyán.¹⁸

Szlovák gyülekezetek a 18. században

Már ezekből az adatokból szembetűnő az új, más vallású lakosság bevándorlása, amely nagyobb számban telepedett le az északon fekvő szlovák református falvakban. Ez a folyamat még jelentősen megerősödött a következő század első felében és elsöpörte a szlovák református anyaegházak többségét. Így a 18. század második felé-

¹⁷ LESKÓ, József (ed.): Adatok az Egri egyházmegye történelméhez. Eger 1907, 278–307.

¹⁸ Ibidem, 305.

ben a három Tiszáninneni esperességben csak kb. 37 szlovák református gyülekezet létezett.

Az abaúji esperesség területén a 18. század végén a következő anya- és leányegyházak léteztek: Vajkóc (f. Királynépe, Harashti), Beszter (f. Alsó- és Felsőolcsvár, Lengyelfalva, Izdoba), Alsókemen-ce (f. Felsőkemenca, Ósvacsákány), Györke (f. Ósva, Regete, Ruszka) és Pethőszinye.¹⁹ A zempléni esperességben szlovák reformátusok laktak Gálszécs (f. Kohány, Gerenda), Miglész (f. Nagyruszká, Vécse) és Tőketerebes (f. Hardicsa)²⁰ gyülekezeteiben. Az ungi esperesség zempléni területein szlovák református gyülekezetek voltak a következő falukban: Málca, Bánóc, Tussa, Fűzessér, Szálók és Rákóc, Ung vármegye területén: Vámoslucska (f. Gézsény, Felsőrevisce²¹), Nagyszeretva, Pályin és Jenke (f. Pinkóc).²² Természetesen a 18. század második felében még más falvakban is éltek szlovák reformátusok. Közben a rekatolizáció folyamán elvesztették azonban gyülekezeteiket, amelyek csak a következő években, a vallási türelem korszakában jöttek létre újból.

Közelebbi információkat a szlovák református gyülekezetekről csak az ungi esperesség adatai szolgáltatnak a 18. században. Belőlük is tisztán kitűnik az anyaegyházak és fiлиák számának csökkenése. A század közepén, 1752-ben az esperesség ún. szlovák részét 8 anya- és 12 leányegyház alkotta: Tusa (f. Tusaújfalu), Bánóc, Fűzessér (f. Lasztómér), Málca (f. Petrik, Márk, Kacsanó, Falkus), Abara (f. Mészpest), Vámoslucska (f. Zavatka, Gézsény), Nagyszeretva (f. Kisszeretva, Pályin), Bező (f. Zahar).²³ De 1762-ben, mint

¹⁹ TiREL Sárospatak, R. A. III. 3/14: Abaúji esperesség, szepsi és kassai járások egyházlátogatásai, 1800–1823.

²⁰ DIENES, Dénes (ed.): *A Zempléni Református Egyházmegye összeírása 1782*. In: Acta Patakina XII. Sárospatak : Sárospataki református kollégium, 2003.

²¹ HARASZY, Károly: *Adalékok az Ungi református egyházmegye történetéhez*. Nagykapos 1931, 183.

²² TiREL Sárospatak, K. gg. IV. 5: Liber Ecclesiae seu Matricula Dioecesis Ungensis, confecta et conscripta Anno MDCXVIII seniore Petro Zombori... (1616–1772).

²³ KIRÁLY, Péter: A keletiszlovák nyelvjárás..., 31.

szlovák ajkút, csak 4 anyaegyházat neveztek meg: Málca, Bánóc, Tusa és Lucska.²⁴ A következő évben 7 egyházközség volt említve: Nagyszeretva, Lucska, Füzessér, Bánóc, Tusa, Rákóc és Málca.²⁵

Így tulajdonképpen egy évszázad alatt a szlovák reormátus gyülekezetek száma harmadjára apadt. Ez a csökkenés sokkal nagyobb mértékű volt, mint az összes református gyülekezetnek az egyházkerületben, sőt a mai Szlovákia területéhez képest is. A szlovák református gyülekezetek feltűnő apadásának okait viszont nemcsak azok etnikai jellegében kell keresni, hanem objektív-szociális, gazdasági, demográfiai okokban is és az egész terület etnikai viszonyában. Ennek a következő okai voltak: még a 17. század folyamán megszűnt a legtöbb felső-zempléni homonnai uradalom gyülekezete és hasonlóan a sárosi gyülekezetek nagy része is. A gyülekezetek számának csökkenését a zempléni református-evangélikus unió felbomlása okozta, aminek következtében a sárosi-zempléni á.h. evangélikus esperesség kormányzata alá került több gyülekezet az ungi esperességből is.

Nem lehet elfelejteni azt a valóságot sem, miszerint a Felső-zempléni, Abaúji és Ungi gyülekezetek nagy része kisebb gyülekezetet, több leányegyházzal együtt alkotott, ezért sokkal inkább kivoltak téve a rekatolizációnak, a lélekszám csökkenése esetén. Ez a helyzet a 18. század utolsó harmadában következett be 1710-ben a nagy pestisjárvány idején, amely főleg Zemplén térségét érintette. Ennek következményeként a 18. század első évtizedében a területen nagy elnéptelenedés és sok gyülekezet megszűnése következett. Ezt egy betelepítési hullám követte, amely néhány száz református jobbágyat sodort magával, azt a látszatot keltve, hogy a szomszédos, vagy délebbi vármegyékben jobb életkörülményeket találnak. A másik oldalon viszont ez a hullám új bevandorlókat, leginkább görög- és római-katolikusokat hozott magával erre a területre. Ők pedig, az elnéptelenedett falvakban, gyorsan beolvasztották az eredeti

²⁴ TiREL Sárospatak, K. gg. IV. 5: Liber Ecclesiae seu Matricula Dioecesis Ungensis.

²⁵ KIRÁLY, Péter: A keletiszlovák nyelvjárás..., 31.

református lakosság maradványait. A felsorolt okok mellett természetesen nem kis szerepe volt a szlovák református gyülekezetek megszűnésénél a helyi földesurak által támogatott rakatolizációnak is. (Vásárhely, Lazony, Nagy- és Kiscsebb, Budka és mások).

A fentebb említett események tisztán bizonyítják, hogy a rekatalizáció, illetve a legtöbb szlovák református gyülekezet megszűnése a 18. század folyamán, objektív okokból és a terület specifikus oldalaitól volt meghatározva. Semmiképpen sem lehet érdektelenséggel, semlegeséggel, vagy talán „magyarizációval” magyarázni az eszereesség vagy a református földesurak részéről ezt a jelenséget. Még akkor sem, ha ők, egyes szlovák evangélikus történészek szerint, „diszkrimináltak és degradáltak azokat az egyház másodrangú tagjaira.”²⁶

Evangélikus-református unió

A szlovák reformátusok nem az egyedüli szlovák protestánsok voltak, akik a vizsgált időszakban a Tiszáninnei Református Egyházkerület igazgatási egységeiben léteztek. Az egyházkerület területén a 16. század végétől a 17. század feléig, érdekes egyházi szimbiózisban éltek szlovák á.h. evangélikusok, a református eszerek igazgatása alatt.

A legtöbb szlovák evangélikus gyülekezet a 16. század végén Zemplén vármegyében, Báthory István országbíró birtokain, a moyoróskai uradalomhoz tartozó falvakban élt. Báthory, aki a Drugeth Fruzsínával kötött házassága után, bizonyára a legnagyobb számú szlovák protestáns lakosság ura volt az ország keleti részén, nem avatkozott bele jobbjáinak a vallásába és elfogadta azok lutheri hitét.²⁷

²⁶ VARSÍK, Branislav: Vznik a vývin slovenských kalvínov na východnom Slovensku. In: *Historický časopis* 1991, 2, 144.

²⁷ DIENES, Dénes: Református-evangélikus unió Zemplén vármegyében a 16–17. században. In: *Nezameniteľné je dedičstvo otcov...* ACEP X. Prešov 2009: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 173–174.

Valószínűleg éppen Báthory volt a reformátusok és evangélikusok közti unió megkötésének fő kezdeményezője, amely 1597 májusában jött létre a sátoraljaújhelyi zsinaton. A zempléni esperesség zsinatán az összes jelenlévő, a négy esperes jelenlétében (zempléni, abaúji, borsodi és ungi) megbízta a varannói szlovák papot az összes Varannó- és Mogyoróska környékbeli szlovák gyülekezeteknek az igazgatásával és felügyeletével. Az első társesperes Mednenszky András lett és azóta, ezt a tisztséget, egészen az unió végéig, a varannói szlovák prédikátor töltötte be.²⁸

A varannói társesperes hatáskörébe közel húsz gyülekezet tartozott, amelyek a várostól északi és déli irányban feküdtek. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek szerint ezek: Agyagos (f. Tótjesztreb és Mernyik), Mogyoróska (f. Feketepatak és Mihalkó), Tótizsép (f. Kvakóc és Tótkajnya), Sókút (f. Zamutó), Csákló (f. Vehéc a Komaróc) voltak. Hozzájuk még nagy valószínűséggel Nagydomása, Nagydobra, Szacsur és Szécspolyánka tartozott.²⁹ Természetesen hozzájuk kell számolni magát Varannót is, leányegyházaival együtt: Hosszúmező, Csemernye, Szedliszke, Benkóc és Hencóc.

A 16. és 17. század folyamán Varannón és környékén kívül, szlovák evangélikus gyülekezetek Zemplén vármegye más területein is léteztek, amelyek az ungi esperesség hatáskörébe tartoztak. A Drugeth-birtokokon, Homonna közelében, á.h. evangélikus gyülekezetek is voltak, amelyeket a vizitátorok ruszinnek neveztek. Erre nem közvetlenül ugyan, de rámutat pl. a latin nyelv használata is az első egyházlátogatási jegyzőkönyvekben (hasonlóan, mint Varannón, Mogyorósán és környékén), vagy a vizitációkba beírt adatok is.³⁰ Az 1652-ből származó egyházlátogatási jegyzőkönyvebe fel lett jegyezve, hogy Szerelmes falu templomának leégése után, a kegytárgyakat (kehely, tányér és terítő) a varannói szlovák prédikátor, Chalupka János vette magához és elutasította azok kiadását a vizi-

²⁸ DIENES, Dénes: Református-evangélikus unió ..., 173.

²⁹ DIENES, Dénes: Református-evangélikus unió..., 172.

³⁰ DIENES, Dénes: Református-evangélikus unió..., 175.

táló esperesnek. Csak a gyülekezet papjainak volt hajlandó azokat odaadni.³¹

Az ungi esperesség területén, bizonyosan más falvakban is léteztek á.h. evangélikus gyülekezetek. A 17. század során ilyen volt a már említett Pazdics, leányegyházaival együtt (Sámogy, Krásznóc, Mocsár, Suha, Lask) és hasonlókképpen néhány gyülekezet észak-keleten, Varannó környékén (Kladzány, Kucsin, Alsóhrabóc, Nagy- és Kisdomása). Adatok az unió megalakulásáról, ebben az esperességben nem maradtak fenn, és a már említett társesperes tevékenységét vizsgálva, nem is lehet feltételezni. Lehetséges viszont az is, hogy ezek és más későbbi evangélikus gyülekezetek a 16. században reformátusok voltak és úgy, mint a pazdicsi egyház, az ágostai vallásra a földesuruk hatására tértek át.

1663-ban a Tiszáninnei Református Egyházkerület a zempléni és ungi esperességből kilépett és ebből következően az újonnan kialakult á.h. evangélikus sáros-zempléni esperességhez 38 lutheri gyülekezet lett hozzákapcsolva. Az új egyház-igazgatási egységbe 17 anya- és 21 leányegyház lépett be.

Ruszin református gyülekezetek

A szlovák református gyülekezetek mellett, legkésőbb a 16. század utolsó harmadában, ruszin református gyülekezetek is alakultak, a homonnai Drugethek hitterjesztő tevékenysége következtében. Sajnos nem maradtak fenn források, amelyek alapján rekonstruálni lehetne a ruszin református gyülekezetek számát és helyét. Amikor 1609-ben Drugeth György, Pázmány Péter hatására áttért, jezsuitákat hívott Homonnára és masszív rekatolizációs tevékenységet kezdett folytatni a birtokain. A következő években megszűnt a református gyülekezet Homonnán és a legtöbb vidéki kálvinista gyülekezet is hasonló sorsra jutott. Csak a Bethlen Gábor felkelése utáni, nikolsburgi béke alapján, 1622-ben (1629-ig) lehetett Zemplén vármegyében bizonyos mértékig és kis ideig visszaállítani a ho-

³¹ DIENES, Dénes (ed.): *Református egyház-látogatási jegyzőkönyvek...*, 254.

monnai református gyülekezetet és néhány évig megállítani a rekatolizációs folyamatokat a többi református gyülekezetben. A legrégebbi és egyúttal az egyetlen forrás a ruszin református gyülekezetekről az 1632-ben összeírt egyházlátogatási jegyzőkönyv. Ez már abból az időből való, amikor Zemplén vármegye visszakerült a királyi Magyarország igazgatása alá és a jezsuiták visszatértek Homonnára. Így az adatok az észak-magyarországi Drugethek missziós tevékenységéről már csak a század fordulóján kialakult ruszin gyülekezetek maradványait tükrözik, pontosabban azok nagyon nehéz helyzetét. Valamelyik ilyen faluban már a század fordulóján, az egykori református templomokat újból ortodox papok használták és a lakosság nem tűrte meg a református prédikátorokat. Az 1652-es egyházlátogatási jegyzőkönyv ilyen bejegyzést mutat Göröginye faluból, amely északra fekszik Homonnától: *„templomjuk nagyon, sűrű sok bálványokkal, sok orosz zászlókkal. Pap háza elromlott, schola rossz, pusztá kerítése.”*³² Még rosszabb körülményei voltak a református papnak Izbugyahosszúmező ruszin lakossága körében. 1652-ben a falu kőtemplomáról ezt jegyezte le a vizitátor: *„kőből, de igen pusztá, de orosz zászlókkal, bálványokkal rakva. A pap háza merő pusztá, erdő szélén, falu végén nagyon, nagyon régen is a tolvajok megásták, marháját elvitték. A scholát a falusiak elhordták, elégették.”*³³ A református prédikátor helyzetét és a ortodox ruszinok hozzá való viszonyát a faluban és annak leányegyházaiban (Hrabóc, Jablonya, Zbojna és Homonnabresztó) legjobban a vizitáció következő beszámolója fejezi ki: *„Oly keresztények lakják a falukat, hogy se templomra, se parókiára semmi gondot nem akarnak viselni. Azt mondják, nem a mi gondunk az, hanem a papé. Egy prédikátor sem ment még veretlen ki közülük. Adamust ugyan megölték maguk között, ez mostaninak is jutott az arculcspásiban. Jó lelkiismerettel mondom, hogy ez eklézsiában az ebet is*

³² DIENES Dénes (ed.): *Református egyház-látogatási jegyzőkönyvek 16–17. század*, 256.

³³ DIENES Dénes (ed.): *Református egyház-látogatási ...*, 257.

*nagyobbra becsülik, hogysem a lelki tanítót. Igazán a papok purgatóriuma ez világ.*³⁴

Bizonyos, hogy eredetileg a homonnai uradalm területén, ilyen ruszin református gyülekezetek nagyobb számban voltak, de többségük nem sokáig létezett és rövid időn belül Drugeth István hitváltása és az erőszakos rekatolizáció következtében megszűnt. Az említett gyülekezetek bizonyára az utolsók közé tartoztak, amelyek a század feléig megmaradtak. Annak oka az etnikailag vegyes lakosság lehetett, de a hatóságok érdektelensége is a vallási viszonyokról, vagy egy számottevő ruszin lakosság későbbi migrációja is. A ruszin és szlovák gyülekezetek többsége a 17. század feléig rekatolizáltatott, amit az 1652-es egyházlátogatási jegyzőkönyv adatai is mutatnak Szerelmes faluból. Eszerint a faluban már nem állt templom, mert a zsoldosok felégették (valószínűleg az uraság katonái), a prédikátornak sikerült viszont megmentenie a kegytárgyakat, mint a kehely, ezüst tárca és úrasztali terítő, amelyeket elutasított kiadni a vizitátornak.³⁵

Szlovák reformátusok

Az eddig említettek közül meg lehet állapítani, hogy a svájci reformáció a 16. század második felében a szlovák lakosság által lakott nagy területen terjedt el. A szlovák reformátusok száma bizonyára nagyban meghaladta a 18. századra becsült 8-10000 hívőt.³⁶ Csaknem mindegyikük a zempléni, ungi, abaúji és sárosi esperesség gyülekezeteiben élt. A számuk ellenére viszont, a sárosi esperesség kivételével, kisebbségben voltak és a többségben lévő magyar hívekkel alkották a gyülekezeteket. Mivel az esperességek központjai, a mezővárosok, magyar etnikai területen feküdtek, természetes, hogy az esperességek élén és később a kerület élén is magyar prédikátorok álltak. A magyar nyelvet használták a református mágnások és a nemesség többsége is, a szlovák etnikumú területeket is

³⁴ DIENES Dénes (ed.): *Református egyház-látogatási ...*, 257–258.

³⁵ DIENES Dénes (ed): *Református egyház-látogatási ...*, 254.

³⁶ KIRÁLY, Péter: *A kelet-szlovák...*, 32.

beleértve, amiből aztán a református gyülekezetekben a történelmi fejlődés folyamán további sajátosságok alakultak ki.

Mivel a földesurak hívták meg és jelentős mértékben tartották el a prédikátorokat, a következő időszakban, mint a gyülekezetek patrónusai, nagy befolyáshoz jutottak a vallási életben. Ezáltal elvárták tőlük a szellemi szükségleteik teljesítését is. Ezért a földesúrnak és számos nemesnek elsődlegesen magyarul kellett prédikálnia. Viszont több faluban vegyes, szlovák-magyar jobbágylakosság élt, azért feltételezni lehet a magyar nyelv érthetőségét a hívek legtöbbször esetében, főleg a 17. században, amikor a Habsburg-ellenes felkelések idején, „országos” nyelv lett. Ebből következik, hogy a legtöbb szlovák református gyülekezet élén az elejétől fogva olyan prédikátor volt, aki egyformán tudott szlovákul és magyarul és ezeken a nyelveken tartotta az istentiszteleteket is.

Sajátos helyzet alakult ki a nagy mezővárosokban, Nagymihályban, Gálszécsen, Terebesen, tulajdonképpen Varannón is és talán Homonnán, ahol több oknál fogva két református prédikátor is volt: egy magyar pap és egy szlovák káplán. A pap kötelességei közé tartozott a prédikációk megtartása az uraságnak és a városban, a káplán viszont a leányegyházakban és a szlovák hívőknek végezte a szolgálatot. Természetesen a hívek számát számbavéve, többnyire a szlovák káplannak jutott több kötelesség, holott a magyar pap jobb anyagi ellátást kapott. Viszont semmiképpen sem lehet ezt a helyzetet igazságtalanságként értékelni, ami csak a vegyes gyülekezetekre volt érvényes. Hasonló helyzet volt a Felső-magyarországi szabad királyi városokban is, ahol a papi tisztséget mindig a német és nem a magyar vagy a szlovák prédikátor töltötte be.³⁷ Érdekes módon ez a tény a szlovák történetírásban soha nem volt kérdéses pont. Mindkét esetben a papi tisztségről a legerősebb hatalmi tényező döntött: a mezővárosokban a földesúr, a szabad királyi városokban az önkormányzatot uraló német városi polgárság.

³⁷ Lőcsén, Bártfán és Kisszebenben az evangélikus gyülekezetek németek és szlovákok voltak, Kassán és Eperjesen magyarok is, de többségében német lelkészek uralták.

A szlovák reformátusok létezése az elejétől fogva a többségben lévő magyar hívek együttélésével volt jellemző, nemcsak az esperességek területén, hanem magukban a gyülekezetekben is. Természetesen az együttélés nem valósult meg konfliktusok nélkül. A mezővárosi vegyes gyülekezetekben ez leginkább a szlovák káplán és a magyar pap jövedelmé a nagysága miatt volt, mivel a pap az egyes leányegyházak jövedelmét is megkapta, annak ellenére, hogy nem végzett ott szolgálatot. Varannón kívül, ahol ennek a konfliktusnak (ahogyan később a magyarázatot is megkapjuk) más okai is voltak, hasonló hírek maradtak fenn a pap és káplán közötti viszálykodásról Gálszécsen is. A 17. század első felének végével a szlovák káplán elutasította látogatni a gálszécsi parókia egyes leányegyházait és mivel a pap a kiélesedett helyzetet azzal oldotta meg, hogy oda adta neki az ő általa használt mezők egy részét, nyilvánvaló, hogy ebben az esetben is az összetűzés oka a jövedelmek egyenlőtlensége miatt volt.³⁸ A források hiányossága ellenére hasonló problémákat lehet feltételezni a többi mezővárosban is, úgy, mint Nagymihályban vagy Töketeremesen.

További és gyakori nehézség volt a prédikátorok tehetelensége vagy akaratlansága a szlovák istentiszteletek méltó megtartására. Már a 17. század első felében (1641-ben) a Gerenda leányegyházi hívek, elutasították a gálszécsi papot és szlovák káplánt kértek. Mivel a mezővárosi prédikátor nem tudott szlovákul, a tusai szlovák prédikátort kérték fel az istentiszteletek megtartására.³⁹ A leányegyházak elhanyagolása többnyire nem a nyelvi dolgok miatt történt, hanem a papok vagy káplánok kedvetlenségével függött össze a bizonytalan (háború, felkelés) idők folyamán. Erre mutat rá az a tény is, hogy a gálszécsi gyülekezetben továbbra is fennmaradt az adott probléma a szlovák káplán részéről.⁴⁰

³⁸ DIENES, Dénes: *Zempléni vizitációk*. Sárospatak : Sárospataki református kollégium, 2008, 213.

³⁹ DIENES, Dénes: *Zempléni vizitációk ...*, 136.

⁴⁰ DIENES, Dénes: *Zempléni vizitációk ...*, 198.

Az adott nehézségekről sokkal fontosabb hír maradt fenn a 18. századból. 1717-ben az Ung vármegyei Vinna falu lakói panaszkodtak a prédikátorukra, mert elutasította a szlovák nyelv használatát az istentiszteleteken.⁴¹ Néhány év múlva, 1724-ben a bezői reformátusok kérték, hogy legalább egyszer hetente szlovák istentiszteletet tartsanak. Már a 40-es években szerettek volna egy saját, szlovák prédikátort, de ezt elutasította a leányegyház Zaharban.⁴² 1751-ben az anyaegyházközség a leányegyházával együtt, az esperesség szlovák részéhez tartozott.⁴³ 1758-ban a nagyszeretvai pap panaszkodott az ifjúságra, hogy a temetéseken magyar és szlovák énekeket énekelnek, de pontosan nem jellezte, hogy melyik zavarja őt.⁴⁴ 1762-ben a hívek a tusai papra panaszkodtak a szlovák istentiszteletek elhanyagolásáért. Amikor az esperes meghagyta neki a heti két-három szolgálatot, a pap azzal érvelt, hogy a hívők nem járnak templomba.⁴⁵ Az említett esetek mutatják, hogy a panaszok sokszor szubjektívak is lehetnek és egyáltalán nem tükrözték a gyülekezet valódi helyzetét. A következő évben a vizitátornak panaszkodtak Málca falu jobbágysai is a lelkészükre, azt hozva fel ellene, hogy csak egy magyar (bizonyára nemes család miatt) család miatt, vasárnap magyarul prédikál.⁴⁶ Ebben az időben viszont csupán négy szlovák református paraszt család élt a faluban.⁴⁷ Természetes, hogy pont a nemesi református patrónus ottléte volt a fő oka annak, hogy az akkori időben már katolikus Málcán volt egyáltalán református istentisztelet és ebben a kontextusban egyáltalán nem túlzás, hogy a szolgálatok magyar nyelven folytak.

A szlovák gyülekezetekben levő problémák és nézeteltérések a két nyelv liturgiai használatát illetően nem az egyház vagy a földesúr érdektelenségét mutatták a hívők iránt, hanem sokkal inkább

⁴¹ VARSIK, Branislav: Vznik a vývin slovenských..., 134.

⁴² KIRÁLY, Péter: *A keletiszlovák ...*, 31.

⁴³ KIRÁLY, Péter: *A keletiszlovák ...*, 31.

⁴⁴ Ibidem

⁴⁵ Ibidem

⁴⁶ Ibidem

⁴⁷ Ibidem

objektív okokból fakadtak. Elsősorban a szlovák, illetve mindkét nyelvet tudó prédikátorok hiánya lehetett, amire a korabeli adatok is rámutatnak. A nagy számú magyar nemességre való tekintettel, nagy valószínűséggel, nekik elsődleges volt egy magyarul beszélő pap jelenléte, viszont két prédikátort nehezen tudtak volna a gyülekezetek eltartani. Bár nem minden szlovák pap tudott jól magyarul, de volt ilyen is. Például a málcai pap, esperesi titkár és istentiszteleti könyvek fordítója, Jessenius György.⁴⁸ A szlovák református gyülekezetek nagy része nagyon rossz anyagi helyzetben volt,⁴⁹ ami bizonyára hozzájárult ahhoz, hogy a szlovákul is tudó papok inkább gazdagabb gyülekezetekben igyekeztek szolgálni. Az említett panaszok és nehézségek a szlovák nyelv használatát illetően, az esetek nagy részében a szlovák hívek javára dőlt el. Így 1759-ben Bánóc és Vásárhely lakói csak úgy engedélyezték a papnak, hogy maradjon a következő időszakra, ha vasárnap délelőtt szlovákul és délután magyarul fog prédikálni.⁵⁰ Gerenda faluban, amely még mindig Gálszécs leányegyháza volt, még 1738-ban is a miglészi pap szolgált, mivel a gálszécsi nem tudott szlovákul.⁵¹ 1763-tól az ungi esperesség szlovák református gyülekezeteit már nem az esperes, hanem az általa kinevezett szlovák prédikátorok látogatták. Ebben az évben Jessenius György és Szabó Dávid.⁵²

Természetesen a szlovák református gyülekezetek és hívek számának drasztikus csökkenését – a 17. század utolsó harmadától – nem hagyták figyelmen kívül az egyházi vezetők, legyenek azok lelkészek, vagy világiak. Már a 18. század első felében igyekeztek feltárni a létszámcsökkenés okait és elsősorban a prédikátorok nagy hiányát, valamint a gyülekezetek rossz anyagi állapotát nevezték meg. Viszont a lakosság migrációja, a földesurak áttérése, vagy

⁴⁸ Ibidem, 51.; CSÁJI, Pál: Rákóczi András 1752. évi szlovák zsoldárfordítása XVII.-XVIII. Századi szlovák, cseh egyházpolitikának keretében. Budapest 1954. Kézirat. Sárospataki Református Kollégium Könyvtára, 12.

⁴⁹ CSÁJI, Pál: *Rákóczi András 1752. évi ...*, 18.

⁵⁰ KIRÁLY, Péter: *A keletiszlovák...*, 31.

⁵¹ KIRÁLY, Péter: *A keletiszlovák...*, 30.

⁵² HARASZY, Károly: *Az ungi református...*, 94.

a kedvezőtlen törvényi változások, még tovább növelték a rekatolizáció hatását. Érthető, hogy abban a helyzetben a legveszélyeztetettebbek éppen a szlovák református gyülekezetek voltak, amelyek pont a szuperintendencia területének szélén, a katolikusság közvetlen közelében, minden nap ki voltak téve a katolikus egyház hatásának. A veszély még sokkal jobban megnőtt, amikor a Carolina Resolutio értelmében (1731) bevezették a katolikus püspökök protestáns gyülekezetekbe való kötelező látogatását, másrészt megnehezítették a protestáns leányegyházak igazgatását az artikuláris helyek papjainak. A katolikus egyház az állami hatóságokkal így egy újabb hatásos fegyvert kapott a rekatolizációs tevékenységéhez, minek folytán minden eszközt felhasznált a visszatérítésre. 1764-ben az egri püspök a Helytartótanács előtt megvádolta a gálszécsi református lelkészt, hogy a leányegyházakban élő evangélikusokat a református egyházi szertartásokon való részvételre kényszeríti. A vizsgálat megállapította, hogy hosszú idők alatt a gálszécsi templomot, mind a két protestáns vallás hívei használták.⁵³

A szlovák gyülekezetek stabilizálódása

A szlovák gyülekezetek további apadásának megállítása végett, a református egyházkerület vezetésének néhány fontos problémára kellett megoldást találnia. Elsősorban a jövőendő, szlovák nyelvet beszélő lelkészek képzését volt szükséges megoldani. Továbbá sürgősen be kellett biztosítani az alapvető egyházjogi, istentiszteleti és vallási-nevelési irodalmat érthető nyelven, egyrészt maguknak a hívőknek, a rekatolizációval történő mindennapi találkozás végett, másrészt a katolikus vizitátorok követelése miatt is. Nem kevésbé volt fontos a legszegényebb gyülekezetek anyagi támogatása is. Nagy érdeme volt a szlovák (vagy legalább a szlovák nyelvet tudó) lelkészek szisztematikus teológiai felkészítésében a Tiszáninneni Református Egyházkerület főgondnokának, Vay Ábrahámnak. Az ország északi részének leggazdagabb földesuraihoz tartozott, és

⁵³ KIRÁLY, Péter: *A kelet-szlovákiai...*, 30.

mint Vay Ádám, II. Rákóczi Ferenc udvari marsallának a fia, nagy elismerésnek örvendett. Ő maga, a rekatolizáció hosszás támadásának idején, az egyháza hűséges támogatója és védelmezője volt. Vay tudatosította, hogy a szlovák nyelvet tudó papok hiánya, jelentős mértékben fokozta a szlovák református gyülekezetek számának csökkenését. 1740 első felében, ajánlattal fordult a kerület legfontosabb oktatási intézményéhez, a sárospataki református kollégium gondnokához és rektorához, hogy alapítványt létesít a szlovák teológusok támogatására. A saját maga tapasztalata alapján így egy lehetőséget vetett fel, hogyan is tudnának a szlovák gyülekezetek fiai tanulni. Az alapítványból az alumneum költségei lettek volna fedezve, azzal a feltétellel, hogy a tanulmányok után, a támogatott hallgatók, valamelyik szlovák református gyülekezetben fognak szolgálni. Még abban az évben létre is hozta az alapítványt, amelyet Vay Ábrahám, Mocsáry Balázs, Lónyay Ferenc és több kisebb földesúr hozott létre. Még abban az évben három diák tanult a támogatással a kollégiumban.⁵⁴

A szlovák református gyülekezetek rossz anyagi helyzete nemcsak a papok hiányát eredményezte, hanem más nehézségekhez is vezetett. Vay Ábrahámon kívül a szlovák gyülekezetek szegénységére a Tiszáninneni kerület szuperintendense, Csáji Márton is rámutatott. 1758-ban a kerület szlovák papjainak össztönzésére, a legszegényebb gyülekezetek számára Tarcavajkócon, Miglészen és Jenkén, nyilvános gyűjtés volt meghirdetve. Már a következő évben a zsinaton a vajkóczi pap számára egy alapítványt létesítettek, amelyben a szuperintendens és az összes esperes is részt vett.⁵⁵

Csáji Márton szuperintendens nevével függ össze az, hogy kiadásra kerültek szlovák nyelven is az egyházi előírások és más fontos iratok. 1749-ben a kerület összes gyülekezete számára egy körlevelet adtak ki, amelyben az az utasítás szerepelt, hogy mindenütt érthető nyelven legyenek vezetve az egyházi iratok.⁵⁶ A szlovák

⁵⁴ CSÁJI, Pál: *Rákóczi András 1752. évi ...*, 20-21.

⁵⁵ CSÁJI, Pál: *Rákóczi András 1752. évi ...*, 18.

⁵⁶ Ibidem; KIRÁLY, Péter: *A keletiszlovák...*, 15

gyülekezetekben tehát szlovák nyelven. A szlovák nyelvű hivatalvezetésre közvetlenül rámutat egy előírás is, amely a szlovák és cseh⁵⁷ prédikátoroknak volt címezve.⁵⁸ További források rámutatnak a szlovák nyelven írott egyházi irodalomra is, amely nélkülözhetetlen volt a vallási élethez. Ez elsősorban a kis káté volt. Egyes szerzők feltételezik a Heidelbergi Káté szlovák nyelvre történő fordítását már a század első felében, amelyre egy Miglészből származó adat is utal, 1729-ből. Eszerint az esperes megdicsérte a helyi levitát, a káté példás tanításáért.⁵⁹

A szlovák református gyülekezetek vallási élete mellett, legalább olyan fontos szerepe volt a hívek vallási élete számára a káténak, mint más istentiszteleti könyvnek, elsősorban énekeskönyvnek és imakönyvnek. Mivel a 18. század első feléig nincs tudomásunk arról, hogy milyen gyakorlati egyházi irodalmat használtak a prédikátorok, csak sejteni lehet, hogy vagy cseh nyelvű evangélikus könyveket, vagy saját, esetleg elődjek magyarból elkészített fordításait használhatták. A vegyes gyülekezetekben legvalószínűbb, hogy magyar irodalmat használtak, amely a lakosság nagy részének érthető volt.

Az 1750-ben, 1752-ben és 1758-ban, Debrecenben kiadott öt könyvvel jelentősen javult a helyzet: *Mali Katechismus to jeszt: Véri kresztzánszkej gruntóvnich tslámkov zalosení Fundament* (1750), *Hlasz pobosnoho spéványa to jeszt Pésnye kresztzanszke na rocsné svjátí, i k jinsím svetim prilesitosztem szporádane* (1752), *Svetoho Dávida králya a proroka szto i pedzesátz soltári* (1752), *Radosztz sértza pobosnoho to jeszt: Modlidbi ranné a vecserne, na jeden tédzeny, i insích málo, v chtorich pobosni tslovek z duchovnú radosztzu szlúsi Bohu vecsnomu* (1758) a *Agenda ecclesiarum reformatarum to*

⁵⁷ Bizonyosan szokásként a Szlovákok mellett a Csehek is említve voltak, mint a cseh exulánsok utódai, kik a 17. század felében beolvadtak a református egyházba, de keleten nem alakítottak egyházgyülekezeteket.

⁵⁸ CSAJI, Pál: *Rákóczi András 1752. évi ...*, 18.; KIRÁLY, Péter: *A ketel-szlovákiai...*, 15.

⁵⁹ KIRÁLY, Péter: *A ketel-szlovákiai...*, 29.

jeszt: Szprava jakbi se malo v eklezijich reformatskich krisztitz, Kristusovu vetseru viszluhovatz, novich manselov prisahatz, tich ch-tori prepituju eccleziju rozhresovatz (1758).⁶⁰

A szlovák református könyvek három személlyel hozhatók kapcsolatba: Jessenius Györggyel, Spátzay Andrással és Rákóczi Andrással. Éppen a málcai református pap, Jesenius György, a bánóci pap, Spáczyay András és Rákóczi András nemes voltak az öt szlovák református vallási, ill. egyházi könyvek szerzői. De sem az akkori, sem a későbbi kiadásokban nem tüntették fel a neveiket. Spátzay András, aki több szlovák gyülekezetben is működött (Málca, Bánóc, Füzessér) lefordította, valamint kiadásra is előkészítette a *Hlasz pobosnoho spévanya* c. könyvet, amelyben csak az „A.S.” monogramot találjuk. Ezek az iniciais vannak feltüntetve az egyik imádság mellett a *Radosztz sértza pobosnohoc...* könyvben is. Spáczyay tehát csak egynek volt a szerzője, a többi a más szlovák református gyülekezetekben szolgáló református paptól származhatott. Egy másik személyről is tudunk, aki az „Agenda” fordítója is lehetett. Az ő jelzete „N.N.” volt. Arra, hogy az N.N. és A.S. iniciais, a málcai Jesenius György és a bánóci Spátzay András pap személyét jelölik, a 18. század második felében Liszkay Sámuel jött rá, aki szintén rámutatott arra a tényre, hogy a könyvek egyike a *Dávida králya a proroka szto i pedzesáztz soltáric*, már elődje, Jessenius idejében le volt fordítva. A szöveg fordítója viszont nem volt feltüntetve. Az ő nevét Bányai Albert, Rákóczi András feletti halotti beszéde fedte fel 1754-ben. Rákóczi, Szenci Molnár Albert zsoltáros könyvét lefordította és Jessenius kiadásra előkészítette. Máig ismeretlen a Kis káté fordítója, aki semmilyen módon nincs a könyvben feltüntetve. A legvalószínűbb, hogy Jessenius lehetett, de ugyanúgy felhasználhatta a régebbi kéziratok fordításokat, amelyeket már korábban használtak a szlovák református gyülekezetekben.⁶¹

⁶⁰ KIRÁLY, Péter: *A ketel-szlovákiai...*, 5.

⁶¹ CSÁJI, Pál: *Rákóczi András 1752. évi...*, 22-30; KIRÁLY, Péter: *A keletiszlovák...*, 40-52.

A szerzők, illetve fordítók nevei elfedésének objektív okai voltak. A nevük nyilvánossá tételével, veszélybe sodorhatták volna a könyvek kiadását. Jessenius Györgyre a Helytartótanács 1740-ben letartóztatási parancsot adott ki, mivel az egykori morvai Testvéri Egység számára papokat iktatott be.⁶² Már csak a nevének említése is felkelthette volna a cenzúra figyelmét, ami akár az egész nyomtatott kiadás elkobzásához vezethetett volna. Hasonló veszély állt fen Rákóczi András kilétének felfedése esetén is. Ő ugyanis nemcsak a református egyház bőkezű támogatója volt, hanem a „rebellis” Rákóczi család utolsó élő tagja is. Ő is vizsgálat alatt állt az ország törvényeinek megsértése miatt, mivel a felesége áttért református hitre. Rákóczi esetében maga Debrecen városa is óvatos volt, mivel éppen abban az időben, a cenzúra elkobozott egy háromezer példányban megjelent könyvet, ami – a cenzúra szerint – túl jó fényben tüntette fel I. Rákóczi György erdélyi fejedelmet.⁶³ Tehát a szerzők névtelensége nem rosszindulatból, vagy szégyenkezésből fakadt, hanem éppen ellenkezőleg, így védték a könyvek megjelenését. A szerkesztő és fordító Jessenius György, közeli baráti kapcsolatban állt Csáji Márton szuperintendenssel, és mint az ungi esperesség titkára, a szlovák református gyülekezetek látogatását is végezte.

⁶² KIRÁLY, Péter: *A keletiszlovák...*, 48–52.

⁶³ CSÁJI, Pál: *Rákóczi András 1752. évi...*, 28.